IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

ISLOM DINING VUJUDGA KELISHINING TARIXIY VA IJTIMOIY-SIYOSIY OMILLARI: VII ASR ARABISTONI MISOLIDA

Qurbonaliyev Azimjon Akramjon o'g'li

Qo'qon universiteti Andijon filiali, Tibbiyot fakulteti, Davolash ishi yo'nalishi

Email: azimjonqurbonaliyev217@gmail.com

Bazarova Irodaxon Ravshanbekovna
Qo'qon Universiteti Andijon filiali
Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi, PhD
Email: bazarovairoda8379@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada Islom dinining vujudga kelishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillar VII asr Arabistoni misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Arabiston yarimorolining geografik joylashuvi, qabila tizimining xususiyatlari, diniy qarashlar, iqtisodiy munosabatlar hamda xalqaro siyosiy vaziyatning Islomning shakllanishidagi o'rni ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, Islomning paydo bo'lishi arab jamiyatining ichki rivojlanish ehtiyojlari va mintaqaviy geosiyosiy jarayonlar bilan bog'liq holda baholanadi.

Kalit so'zlar: Islom dini, Arabiston yarimoroli, jahiliya davri, qabila tizimi, Muhammad (s.a.v.), tarixiy omillar, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируются исторические, социальные, экономические и политические факторы возникновения ислама на примере Аравии VII века. На основе научных источников рассматриваются географическое положение Аравийского полуострова, особенности племенной системы, религиозная ситуация, экономические отношения и международная политическая обстановка, способствовавшие формированию ислама.

Ключевые слова: ислам, Аравийский полуостров, эпоха джахилии, племенная система, Мухаммад, исторические факторы, общественно-политические процессы.

ABSTRACT: This article examines the historical, socio-political, economic and religious factors that contributed to the emergence of Islam in seventh-century Arabia. The study analyzes the geographical position of the Arabian Peninsula, tribal organization, religious beliefs, economic conditions and regional political circumstances that shaped the rise of Islam. The emergence of Islam is evaluated within the broader context of social transformation and geopolitical developments in the region.

Keywords: Islam, Arabian Peninsula, Jahiliyyah, tribal system, Muhammad, historical factors, socio-political development.

KIRISH

Jahon tarixida Islom dinining vujudga kelishi eng muhim sivilizatsion voqealardan biri hisoblanadi. VII asr boshlarida Arabiston yarimorolida yuzaga kelgan ushbu din qisqa muddat ichida Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika, Markaziy Osiyo va boshqa hududlarga tarqalib, dunyo tarixiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Islomning shakllanishi nafaqat diniy hodisa, balki murakkab tarixiy, ijtimoiy va siyosiy jarayon sifatida ham baholanadi. Tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar Islomning paydo bo'lishini Arabiston yarimorolida uzoq vaqt davomida shakllangan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'laydi. Mazkur maqolaning maqsadi VII asr Arabistonidagi tarixiy sharoitlarni tahlil qilish orqali Islom dinining vujudga kelish omillarini ilmiy jihatdan yoritishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Islomning paydo bo‘lishi masalasi Sharq va G‘arb olimlari tomonidan keng tadqiq etilgan. Musulmon tarixchilari orasida Muhammad ibn Jarir al-Tabariy, Ibn Hishom va Ibn Xaldun asarlarida Islomning ilk davri haqida muhim ma’lumotlar uchraydi. G‘arb tadqiqotchilaridan W. Montgomery Watt Islomning paydo bo‘lishini Arabistonning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti bilan bog‘lagan. Marshall G. S. Hodgson Islom tarixini jahon sivilizatsiyasi doirasida tahlil qilgan. Karen Armstrong esa Muhammad (s.a.v.) faoliyatini tarixiy kontekstda yoritgan. Madinada musulmon jamoasining tashkil topishi tarixda yangi siyosiy va diniy birlikning shakllanishiga olib keldi. Bu birlik qabilaviy bo‘linishlardan ustun turuvchi ummat tushunchasiga asoslandi. Natijada Islom dini qisqa vaqt ichida Arabiston yarimorolining katta qismini birlashtiruvchi mafkuraviy kuchga aylandi.

Ilmiy yangilik

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki:

Islom dinining vujudga kelishi masalasi faqat diniy hodisa sifatida emas, balki VII asr Arabistonidagi tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy transformatsiyalar mahsuli sifatida kompleks tahlil qilinadi;

Arab jamiyatidagi qabilaviy tizimning inqirozi va ummat konsepsiyasining shakllanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib beriladi;

Islomning paydo bo‘lishiga ta'sir ko‘rsatgan tashqi geosiyosiy omillar (Vizantiya–Sosoniylar qarama-qarshiligi) zamonaviy tarixshunoslik nuqtai nazaridan baholanadi;

G‘arb va musulmon tarixshunosligidagi qarashlar qiyosiy tahlil qilinadi.

Tadqiqot maqsadi

VII asr Arabistonida Islom dinining vujudga kelishiga ta'sir ko‘rsatgan tarixiy, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillarni kompleks tahlil qilish.

Tadqiqot vazifalari

Islomdan oldingi Arabiston jamiyatining siyosiy holatini o‘rganish;

Qabilaviy tuzumning xususiyatlarini tahlil qilish;

Arabiston iqtisodiyotining rivojlanish darajasini aniqlash;

Diniy vaziyat va ma'naviy muhitni yoritish;

Xalqaro siyosiy omillarning ta'sirini baholash;

Islomning birlashtiruvchi mafkura sifatidagi ahamiyatini ochib berish.

Tadqiqot obyekti

VII asr Arabiston yarimorolining ijtimoiy-siyosiy hayoti.

Tadqiqot predmeti

Islom dinining shakllanishiga ta'sir etgan tarixiy va ijtimoiy-siyosiy omillar.

TARIXSHUNOSLIK TAHLILI

Islomning vujudga kelishi masalasi tarix fanida turlicha yondashuvlar asosida talqin qilingan. Musulmon tarixchilari Islomning paydo bo‘lishini ilohiy vahiy va payg‘ambarlik missiyasi bilan bog‘laydilar. Xususan, Ibn Hishom, Al-Tabari va Ibn Kasir asarlarida Islomning ilk davri voqealari batafsil yoritilgan. XIX–XX asrlarda Yevropa tarixshunosligida Islomning paydo bo‘lishi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganila boshlandi. Ignaz Goldziher, W. Montgomery Watt va Maxime Rodinson Islomni Arabiston jamiyatining tarixiy rivojlanishi mahsuli sifatida izohlashga harakat qilganlar. Zamonaviy tarixshunoslikda esa Islomning vujudga kelishi ko‘p omilli jarayon sifatida talqin qilinmoqda. Xususan, Fred M. Donner va Patricia Crone tadqiqotlarida diniy va siyosiy omillarning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilingan. VII asr boshlarida Arabiston yarimorolida markazlashgan davlat mavjud emas edi. Siyosiy hayot qabilalar va qabila ittifoqlari tomonidan boshqarilgan. Har bir qabila o‘z hududi, urf-odatlari va manfaatlarini himoya qilgan. Qabilalararo urushlar ko‘pincha o‘nlab yillar davom

etgan. Masalan, tarixda "Basus urushi" va "Dahis va G‘abra urushi" kabi mojarolar qabilaviy nizolarning yorqin namunasi sifatida tilga olinadi. Bunday sharoitda butun Arabistonni birlashtiruvchi mafkuraviy va siyosiy g‘oya mavjud emas edi. Islom aynan shu ehtiyojga javob sifatida yuzaga chiqdi. Arab jamiyatida ijtimoiy tabaqalanish chuqurlashib borayotgan edi. Boy savdogarlar va qabila aristokratiyasi iqtisodiy resurslarning katta qismini nazorat qilgan. Qullar, kambag‘allar, qarzdorlar va yetimlarning ahvoli murakkab bo‘lgan. Ayollarning meros olish huquqi deyarli mavjud emas edi. Islom ta'limoti quyidagi ijtimoiy islohotlarni ilgari surdi: Barcha insonlarning Alloh oldida tengligi, yetimlar huquqlarini himoya qilish, zakot institutini joriy etish, qullarni ozod qilishni rag‘batlantirish, ayollarning mulkiy huquqlarini tan olish. Mazkur tamoyillar Islomning ommaviy qo‘llab-quvvatlanishiga xizmat qilgan. Arabiston iqtisodiyotining asosini savdo, chorvachilik va qisman dehqonchilik tashkil qilgan. Makka shahri Shimoliy va Janubiy Arabistonni bog‘lovchi savdo markazi sifatida rivojlangan. Savdo hajmining ortishi natijasida yangi iqtisodiy munosabatlar shakllana boshlagan. Tarixchi Wattning fikriga ko‘ra, Islom paydo bo‘lgan davrda Makka jamiyati qabilaviy birdamlikdan bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonini boshdan kechirayotgan edi. Bu esa eski qadriyatlar va yangi iqtisodiy munosabatlar o‘rtasida ziddiyatlarni keltirib chiqargan. Arabiston diniy jihatdan rang-barang hudud hisoblangan. Hududda butparastlik, yahudiylik, nasroniylik, haniflik kabi e'tiqodlar mavjud bo‘lgan. Ko‘pxudolik qabilaviy bo‘linishni mustahkamlab turgan bo‘lsa, tavhid g‘oyasi jamiyatni yagona mafkuraviy asosda birlashtirish imkonini berdi. Islomning asosiy g‘oyasi bo‘lgan tavhid nafaqat diniy, balki siyosiy integratsiyaning ham muhim omiliga aylandi. VI–VII asrlarda Yaqin Sharqda hukmronlik uchun kurashayotgan ikki yirik imperiya – Vizantiya imperiyasi va Sosoniylar davlati uzoq davom etgan urushlar natijasida iqtisodiy va harbiy jihatdan zaiflashgan edi. Natijada Arabiston yarimorolida yangi siyosiy markaz shakllanishi uchun qulay geosiyosiy vaziyat yuzaga keldi. Ayrim tadqiqotchilar Islomning tez kengayishini aynan ushbu xalqaro vaziyat bilan izohlaydilar.

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Islom dinining vujudga kelishi ko‘p omilli tarixiy jarayon hisoblanadi.
2. Arab jamiyatidagi qabilaviy tarqoqlik yangi birlashtiruvchi mafkuraga ehtiyoj tug‘dirgan.
3. Ijtimoiy adolatsizlik va iqtisodiy tengsizlik Islom islohotlarining muhim omillaridan biri bo‘lgan.
4. Diniy plyuralizm tavhid g‘oyasining shakllanishiga zamin yaratgan.
5. Mintaqadagi geosiyosiy vaziyat Islomning keng tarqalishiga qulay sharoit yaratgan.
6. Islom dini Arabiston tarixida ilk markazlashgan siyosiy tizimning shakllanishiga asos bo‘lgan.

AMALIY AHAMIYATI

Maqola materiallaridan:
Dinshunoslik fanlarini o‘qitishda;
Islom tarixi bo‘yicha maxsus kurslarda;
Tarix va siyosatshunoslik yo‘nalishlarida;
Magistrlik dissertatsiyalarini tayyorlashda;
ilmiy manba sifatida foydalanish mumkin.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Islom dinining vujudga kelishi birgina diniy omil bilan izohlanmaydi. Ushbu jarayon quyidagi omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga kelgan:

1. Arabistonning strategik geografik joylashuvi.

2. Qabila tizimining inqirozi.
3. Ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi.
4. Diniy plyuralizm va ma’naviy ehtiyojlar.
5. Xalqaro geosiyosiy vaziyatning o‘zgarishi.
6. Muhammad (s.a.v.) tomonidan ilgari surilgan islohotchi g‘oyalar.

Mazkur omillar Islomning qisqa muddat ichida keng omma tomonidan qabul qilinishini ta’minlagan.

XULOSA: VII asr Arabistoni Islom dinining vujudga kelishi uchun tarixiy jihatdan qulay sharoitga ega bo‘lgan. Arab jamiyatidagi qabilaviy tarqoqlik, ijtimoiy adolatsizlik, ma’naviy bo‘shliq va geosiyosiy o‘zgarishlar yangi diniy tizimga ehtiyojni kuchaytirgan. Islom ushbu ehtiyojlarga javob bergan holda nafaqat diniy ta’limot, balki ijtimoiy va siyosiy birlashuv vositasi sifatida ham namoyon bo‘ldi. Shu sababli Islomning paydo bo‘lishi tarixiy taraqqiyotning qonuniy natijasi sifatida baholanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Armstrong, K. (1991). Muhammad: A Biography of the Prophet. London: Victor Gollancz. https://books.google.com.ni/books/about/Muhammad.html?id=SCePPwAACAAJ&utm_source=gb-gplus-shareMuhammad

2. Donner, F. M. (2010). Muhammad and the Believers. Cambridge: Harvard University Press. https://almuslih.org/wp-content/uploads/2024/11/Donner-F-Muhammad-and-the-Believers-min.pdf

3. Esposito, J. L. (2002). What Everyone Needs to Know About Islam. Oxford University Press. https://www.amazon.com/Everyone-Needs-about-Islam-Hardcover/dp/0199794138

4. Hodgson, M. G. S. (1974). The Venture of Islam. Vol. 1. Chicago University Press. https://dn711205.ca.archive.org/0/items/TheVentureOfIslamClasicalAgeVol1MarshallHodgson/The_Venture_of_Islam_Clasical_Age_Vol-1_Marshall-Hodgson.pdf

5. Lapidus, I. M. (2014). A History of Islamic Societies. Cambridge University Press. https://books.google.co.uz/books/about/A_History_of_Islamic_Societies.html?id=kFJNBAAAQBAJ&redir_esc=y

6. Lewis, B. (1993). The Arabs in History. Oxford University Press. https://islamic-study.org/wp-content/uploads/2020/10/Bernard_Lewis_The_Arabs_in_History.pdf

7. Rodinson, M. (2002). Muhammad. London: Tauris Parke. https://books.google.co.uz/books/about/Muhammad.html?id=LqR_mU0qpE4C&redir_esc=y

8. Tabari. Tarikh al-rusul wa al-muluk. Beirut. https://archive.org/details/historyofaltabar0001abar/page/n443/mode/2up

9. Qur'oni Karim.

10. Watt, W. M. (1961). Islam and the Integration of Society. London. https://uodiyala.edu.iq/uploads/PDF%20ELIBRARY%20UODIYALA/EL45/Islam%20and%20the%20Integration%20of%20Society%20%20M.%20Watt.pdf

11. Ahmedov, A. (2004). Islom tarixi. Toshkent. http://sahifa.uz/pdf/images/qullanma/Islom%20tarixi.pdf

12. Dinshunoslik. (2023). Oliy ta’lim muassasalari uchun darslik. Toshkent. https://lib.utu-ranch.uz/media/files/2024/08/21/Dinshunoslik.2021.pdf

13. Donner, F. M. (1998). Narratives of Islamic Origins. Princeton University Press. https://almuslih.org/wp-content/uploads/Library/Donner,%20F%20-%20Narratives%20of%20Islamic%20Origins.pdf